

Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik

Prof. Dr. M. Oğuzhan İLBAN¹

Öğr. Gör. Fatih ÇOLAKOĞLU²

Serkan GÜMRÜKÇÜ³

ÖZET

Turizm sektörü dinamik yapısı nedeniyle günden güne değişim ve gelişim içerisinde büyümesini devam ettirmektedir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda ortaya çıkan sürdürülebilir turizm yaklaşımlarının da günden güne değiştiğini ve geliştiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda araştırmanın amacı da turizm sektörünün önemli bir bileşeni olan konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik uygulamalarını incelemek ve sektörde sürdürülebilirlik ilkesine uygun işletmelerin hangi yöntemlerle, nasıl faaliyet gösterebileceğini sektör incelemeleri ile araştırmaktır. Alan araştırması ve sektör incelemeleri sonucunda konaklama endüstrisinde sürdürülebilirlik felsefesinin Eco-Lodge (Ekolojik Konaklama), Yeşil Otel ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk yaklaşımları ile sağlanabileceği, günümüz sektörünün hava, su, gaz, yiyecek-içecek gibi konularda inovatif eylemlerle sürdürülebilirlik felsefesini uygulayabildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konaklama İşletmeleri, Sürdürülebilir Turizm, Turizm Endüstrisi.

Sustainability in Accommodation Businesses

ABSTRACT

The tourism sector continues to grow and evolve day by day due to its dynamic nature. In this context, it is possible to say that sustainable tourism approaches, emerging in line with the goal of sustainable development, are also changing and developing day by day. Accordingly, the aim of the research is to examine the sustainability practices of accommodation businesses, an important component of the tourism sector, and to investigate through industry analyses how businesses can operate in line with the principles of sustainability. As a result of field research and industry analyses conducted in the research, it has been concluded that the philosophy of sustainability in the accommodation industry can be achieved through approaches such as Eco-Lodges, Green Hotels, and Corporate Social Responsibility. The present-day sector can apply the philosophy of sustainability through innovative actions in areas such as air, water, energy, food and beverage

Keywords: Accommodation Businesses, Sustainable Tourism, Tourism Industry.

¹ Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ilban@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2147-8252

² Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, fatih.colakoglu@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6150-7436

³ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 21341001001@ismu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5022-4879

GİRİŞ

Turizm sektörü, günümüzün rekabetçi koşulları ve insanların sürekli tüketim alışkanlıkları nedeniyle giderek daha fazla önem kazanan bir kavram olan sürdürülebilirlik ile yakından ilişkilendirilmektedir. Türk Dil Kurumu'na (2023) göre sürdürülebilirlik kavramı “*sürdürülebilir olma durumu*” şeklinde ifade edilirken, “*varlığına dair esas bileşenlerini bozmadan ya da kullanımımız sonrasında gerçekleşecek değişimin yenilenebilir bir döngüyle tekrar esas formuna gelmesinin önündeki engelleri kaldırarak, kullanımda öngörülebilir bir devamlılık*” olarak da ifade edilebilir. Turizm sektörü özelinde ise; turistik merkezin ayırt edici çekiciliklerinin korunarak geleceğe aktarılması olarak ifade edilmektedir (Garda ve Temizel, 2016). Sürdürülebilirlik kavramı turizm sektörü özelinde hem sektörün gelecek nesillere aktarılabilmesi hem de gelişerek büyüebilmesi açısından önemle üzerinde durulması gereken bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörünün en önemli sac ayaklarından birisi olan konaklama hizmetleri; birçok işletmesi ile sektöre güç veren önemli bir alt sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik ile ilişkilendirildiğinde karşımıza çıkan sürdürülebilir otel veya yeşil otel kavramı daha az enerji ve su tüketen, CO2 emisyonları azaltılmış, küresel iklim değişikliğine pozitif etki sağlayan, çevre dostu yerel ve geri dönüştürülebilir malzemeler ile inşa edilmiş ve yatırımcısının sosyal ve çevresel sorumluluğunu belgeleyen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Canbay, 2011). Bu noktada konaklama işletmeleri bakımından da sürdürülebilirlik felsefesi ele alınması gereken bir konu olarak düşünülmektedir.

Sürdürülebilir bir dünyada yaşamının gelecek nesillere teslim edilebilecek en önemli sorumluluk olduğu bilinciyle günümüz sektör paydaşlarının konu ile ilgili yaptıkları çalışmalar, insanoğlunu, bugün çevreyi korumaya, yerelliği ön plana çıkarmaya, kaynakların kısıtlılığına dönük farkındalık oluşturmaya ve bu çerçevede yaratılacak bir ekonomik kazanç duyarlılığına odaklı üretimler ve işletmeler kurmaya teşvik etmektedir. Turizmin ve konaklama işletmelerinin sürekliliği de büyük ölçüde kullanılan kaynakların korunmasına ve geliştirilmesine bağlıdır (Chancellor vd., 2011). Çevreye duyarlı işletmelerin sürdürülebilir bir işletme anlayışı ortaya koymadaki temel prensipleri, kaynakların korunması, paydaş katılımının cesaretlendirilmesi ve sürdürülebilirliğe dair politikaların oluşturulması şeklinde ifade edilmektedir (Dewhurst ve Thomas, 2003).

Çevreye duyarlı işletmeler ile birlikte, dijitalleşme ve hızla gelişen diğer inovasyonların etkisiyle gelişerek değişen turizm ve özelinde konaklama endüstrisi düne göre bugün elinde çok daha kabul görmüş değerlere sahiptir. Gerek kuruluş yeri seçimi ve aglomerasyon, gerekse tasarım ve projelendirme ya da inşaat ve devreye alma aşamaları olsun tüm aşamalarda alınan kararlar ve uygulamalarda kısıtlı kaynakların kullanımı, artan nüfus etkisi, atık yönetimi gibi temel sürdürülebilirlik kavramları ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Öyle ki konaklama işletmelerinin, temel insan faaliyetlerinden biri olan barınma ihtiyacını içeren muhtevası, sürdürülebilirlik açısından fiziksel olarak planlaması ve işletildiği süreçler dâhilinde sürdürülebilir bir karakteristikte günümüz sektörünün ihtiyaçları ekseninde ele alınmalıdır. Alanyazında taşıma kapasitesi, kırsal turizm, eko turizm, kültürel miras, rekabetçilik (Coccossis ve Mexa, 2002; Soykan, 2003; Can, 2013; Karapınar ve Barakazi, 2017) gibi birçok farklı kavram ile ilişkilendirilerek ele alınan sürdürülebilirlik felsefesi günümüzde konaklama işletmeleri bakımından da değerlendirilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle bu araştırmanın amacı; turizm sektörünün önemli bir bileşeni olan konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik uygulamalarını incelemek ve sektörde sürdürülebilirlik ilkesine uygun işletmelerin hangi yöntemlerle, nasıl faaliyet gösterebileceğini sektör incelemeleri ile araştırmaktır. Bu araştırma, konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik faaliyetlerini incelemesi bakımından yazına katkı sağlayabilecek bir çalışma olarak düşünülmektedir.

Konaklama Endüstrisinde Sürdürülebilirlik ve Oteller

Konaklama endüstrisi dünyanın her ülkesinde temsil edilmekte olup, çeşitli ve karmaşıktır. Bir dizi bağımsız konaklama işletmesini kapsamakta ve aynı zamanda birincil işlevi konaklama olmayan çok çeşitli mekanların da bir bileşenini oluşturmaktadır (Slattery, 2002). Pratik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, konaklama endüstrisinin bileşenleri arasında bir sınıflandırma sistemine dahil edilmeden çalışan konaklama işletmeleri ile yıldızlama gibi bir sınıflandırma sistemine dayandırılarak kategorize edilmiş oteller bütünüün yer aldığı ifade edilebilir. Bu kategorilerin dışında küresel ve bölgesel nitelikte faaliyet gösteren zincir oteller ile bir zincire bağlı olmadan işletilen bağımsız oteller olarak ifade edilebilen iki kategorinin daha oluşabildiği ifade edilebilmektedir. Zincir otel olma ya da olmama durumu sürdürülebilirlik eksenindeki hareket alanının da temel belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bir zincire bağlı olarak faaliyet gösteren otellerin kuruluş yeri seçiminden, tasarımına, inşaatına ve işletmesine kadar tüm konular belirlenmiş bir kurallar dizini içindedir. Küresel alanda faaliyet gösteren bu otellerin hemen hepsi uluslararası borsalarda hisseleri satışa sunulan ve dolayısıyla “audit/denetleme” gören şirketlerdir. Borsada işlem gören ilk üç zincirin 2021 dördüncü çeyreği itibarıyla piyasa değeri toplam 63.2 milyar Dolar seviyesindedir (Johnston, 2021). Büyük zincir otel şirketleri, sahip oldukları yüksek piyasa değeri ile birlikte, hissedarlarının sürdürülebilir değerlere verdiği önemi dikkate almak zorundadır. Günümüzde, ülkeler dahi daha sürdürülebilir bir çevre ve kalkınma hedefine yönelik uluslararası anlaşmalara katılmaktan kaçınamayacakları bir dünyada faaliyet göstermektedirler. Ülkeler, sürdürülebilir çevre ve kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla uluslararası anlaşmalara katılmak zorunda kalmaktadırlar. Öyle ki, Amerika Birleşik Devletleri, geri çekildiği Paris İklim Anlaşması'na 22 Nisan 2021 tarihinde yeniden dâhil olmuştur. 2016'da anlaşmaya imza koyan ülkelerden Türkiye de 2021 yılında imzaladığı anlaşmayı parlamentosunda onaylayarak hayata geçmesini sağlamıştır (MFA, 2023). Bu durum, büyük zincir otel şirketlerinin de sürdürülebilirlik programlarına duyduğu ihtiyacı artırmaktadır. Borsada işlem gören ilk üç otel zincirinin 2021 yılına ait hisse fiyatları ve toplam piyasa değerleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo1: Borsada İşlem Gören İlk Üç Otel Zincirinin Hisse Fiyatları ve Toplam Piyasa Değeri

Oteller	Fiyat (\$)	Piyasa Değeri (\$B)
Hyatt Hotels Corp. (H)	72.14	7.3
Marriott International Inc. (MAR)	136.09	44.3
InterContinental Hotels Group PLC (IHG)	63.08	11.6

Kaynak: Johnston, Matthew, (2021), “Top Hotel Stocks for Q4 2021: Here are the best stocks for hotel management companies and hotel REITs.” Updated September 13, 2021.
<https://www.investopedia.com/top-hotel-stocks-5078914>

Dünya çapında sürdürülebilirlik, az enerji ve su tüketimi, CO2 emisyonlarının azaltılması gibi konulara en çok dikkat eden otel zincirleri Hilton, Marriott, Hyatt, ve Accor grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu otel zincirlerinin birçoğu, çevresel kaynaklar üzerinde sürekli büyümeyi hedeflerken, sürdürülebilirliğe ve bunu temel iş stratejilerine entegre etmeye olan bağlılıklarını giderek daha fazla vurgulamaktadır (Jones vd., 2014). Örneğin Wyndham Worldwide 2010 Sürdürülebilirlik Raporu'na eşlik eden açıklamasında CEO ve İcra Kurulu başkanı Stephen P. Holmes, şirketin 'küresel sürdürülebilirlik taahhüdünün hem heyecan verici bir büyüme hem de sektörün karşı karşıya olduğu ciddi ekonomik zorlukların olduğu bir zamanda geldiğini' iddia etmiştir (Jones vd., 2016).

Sürdürülebilir bir otel olmanın üç aşaması vardır: Tasarım, İnşaat ve İşletme (Canbay, 2011:30). Bu aşamalara ek olarak, kuruluş yeri seçimi ve aglomerasyon (toplanma) faktörleri de dikkate alınmalıdır. Turizm yatırımcıları, işletme kurarken maliyetleri düşürecek bölgeleri seçme eğilimindedirler. Bu seçimi yapabilmek için ise verimlilik, ekonomiklik ve kârlılık gibi birçok faktörü uzun vadeli olarak inceleyip analiz etmektedirler (Uğurlu, 2016). Turizm yatırımlarında kuruluş yeri seçiminde dikkate alınması gereken faktörlerden biri, aglomerasyon (toplanma) koşullarının yarattığı verimlilik (Ulucan ve Kızılırmak, 2019). Bu koşullar, otellerin verimliliğini artırırken aynı zamanda ekonomik ve sosyo-kültürel katkılar sunarak yatırımcılar için önemli bir rol oynamaktadır. Canina ve diğerleri (2005), bu etkileri üretim ve talep yönlü faydalar olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Aglomerasyon üretim açısından, kümeye dahil olan otellerin tedarik kaynaklarına ve özel hizmetlere daha hızlı ve kolay erişim sağlamaktayken, talep açısından da tüketicilerin araştırma maliyetlerini en aza indirmektedir. Bu bağlamda, kuruluş yeri seçimi ve aglomerasyon etkisiyle yatırımcıların sürdürülebilirlik koşullarını göz ardı ederek bir yatırım yeri seçmeleri ile kârlılık beklentileri arasındaki ilişkiyi değerlendirmek önemlidir. Bir bölgede yüksek gelir getirmesi beklenen bir otel yatırımı, o bölgedeki sürdürülebilirlik endişelerini haklı çıkarmamalıdır. Bu tür bir yatırım, çevreye, kültürel dokuya, yerel halkın ihtiyaçlarına ve doğal düzene zarar vermemelidir. Tasarım aşamasında özellikle mimari, mekanik ve elektrik projelendirmelerinde sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu bir yaklaşım benimsenmelidir. Sürdürülebilirlik ilkeleri, yeşil otel olabilme potansiyeline sahip işletmeler için mutlaka üzerinde durulması gereken, yatırımların her aşamasında dikkatle incelenmesi gereken prensipler olarak değerlendirilmektedir. Canbay (2011) çalışmasında, bu aşamalarda aşağıda ifade edilen konu başlıklarına gösterilecek hassasiyetlerin, planlanan yapının Yeşil Otel olabilme potansiyelini güçlendirdiğini ifade etmektedir:

- Merkezi bir yerde konumlanmış olması
- Toplu taşımaya, sosyal olanaklara vb. yakın olması
- Arazi yönlendirmesinin doğru yapılarak günışığı ve iklimlendirmeye katkı sağlanması
- Binanın tüm sistemlerinin CO2 emisyonlarını azaltmaya odaklanması
- Uluslararası standartlarla karşılaştırıldığında daha az enerji ve su tüketimi
- İç mekânda az ve yalın malzeme kullanımı
- Katlar arası sirkülasyonu ve asansör kullanımını minimize etmek için yaygın otel tasarımı
- Çevre dostu, zehirli kimyasallar içermeyen ve çevre etiketleri olan malzeme kullanımı
- Çevre dostu yün veya Green Label gibi etiketi olan malzeme kullanımı
- Yerel malzeme kullanımı
- Geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı
- Yenilenebilir malzeme kullanımı
- Otel genelinde servis alanları ve genel alanlarda elektrik ve enerji tüketen sistemleri ayrı ayrı sayaçlandırılarak ölçülmesi
- Bina genelinde ve özellikle odalarda gelişmiş otomasyon sistemi
- Dim edilebilir armatürler, varlık ve hareket sensörleri kullanımıyla aydınlatma kontrolünün sağlanması
- LED ve yüksek verimli armatürler kullanımı ile metrekaşe başına düşen aydınlatma enerjisinin azaltılması
- Gün ışığının maksimum içeri alınması ve böylece aydınlatmaya olan ihtiyacın azaltılması

- Stor, jaluzi veya güneş kırıcılar gibi önlemlerle kamaşma ve gürültü kontrolünün yapılması
- Maksimum verimli ısı geçirgenliği düşük, ışık geçirgenliği yüksek cam kullanımı
- İyi yalıtılmış cephe
- Çatıda açık renk malzemelerin kullanımı ile ısı adası etkisinin azaltılması
- Elektromekanik sistemlerde yüksek verimli ekipman kullanımı
- Kojenerasyon, trijenerasyon ve fotovoltaik panel gibi teknolojilerin kullanımı
- Düşük su tüketimi olan armatürler, susuz pisuvar gibi teknolojilerin kullanımı
- Gri su ,yağmur suyu ve kondens suyunun toplanarak kullanımı
- Güneşlenme günlerinin elverdiği yerlerde solar su ısıtma sisteminin tesisi
- Doğal havalandırmanın otelde daha fazla kullanılması
- Artırılmış iç mekan hava kalitesine sahip otel alanlarının olması
- Mümkün olduğunca A enerji sınıfı veya Energy Star etiketli otel ekipmanı kullanılması
- Ozon teknolojisi ile yıkama
- Atık yönetimi politikası geliştirilerek atıkların geri dönüşümünün ve zararlı atıkların insan sağlığını tehdit etmeyecek şekilde bertaraf edilmesi
- Odalarda atık ayrıştırması için farklı çöp kutuları koyulması
- Sürdürülebilir personel taşıma planı ile araç kullanımından doğan salımların minimize edilmesi
- Müşteri ve otel çalışanları için çevresel farkındalık yaratmak için eğitimler yapılması
- Yeşil Bina kullanıcı el kitabı oluşturularak, otel müşterilerinin binayı daha iyi tanımaları ve çevreye katkılarının sağlanması
- Otel havlu ve çarşaflarının her gün değil, belirli aralıklarla değiştirilmesi
- Doldurulabilir şampuan ve sabunlukların kullanımıyla ambalaj ve kutu kullanımının azaltılması
- Sarf malzemelerinin mümkün olduğunca geri dönüştürülmüş malzemeden yapılanlarının tercih edilmesi
- FSC etiketli veya geri dönüştürülmüş kâğıt kullanımı
- Organik ve yerli ürün ve yiyeceklerin tercih edilmesi
- Artan yemek ve yiyeceklerin hayır kurumlarına bağışlanması veya ihtiyacı olan kişilere dağıtılması
- Plastik veya kâğıt bardak yerine cam veya seramik bardak kullanımı
- Tüm kimyasalların iyi havalandırılan ayrı bir mekânda depolanması, fotokopi makinelerinin kapalı bir mekâna alınarak ayrı havalandırılması
- Peyzajda yerel veya adapte olmuş bitkiler ile su tüketiminin azaltılması
- Damla sulama sistemi tesisi
- Otel girişinde toplu taşıma için müşterilere gereken bilginin verilmesi, bisiklet kullanımının ve yürüyerek ulaşımın teşvik edilmesi
- Bina işletmeye alınırken uluslararası standartlar dâhilinde test ve devreye alma faaliyetleri yürütülmesi
- Tüm sistemler bazında periyodik bakım yapılması
- Çevre dostu temizlik malzemeleri ve kimyasallar ile temizlik.

YÖNTEM

Bu araştırma özelinde, nitel araştırma teknikleri içerisinde yer alan derleme tekniği kullanılmıştır. Derleme çalışmaları, araştırmanın probleminden ziyade ana başlıklarına yoğunlaşılacak bir araştırma türü olarak değerlendirilebilmektedir (Aydoğdu, Karamustafaoğlu ve Bülbül, 2017). Herdman'a (2006) göre alanyazında yer alan çalışmaların özetlenebilmesi ve ya bu çalışmalardan bir birleşimin oluşmasına yardımcı olabilmektedir. Bu çalışmada da araştırma amacına uygun olarak, turizm sektörünün önemli bir bileşeni olan konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik uygulamalarını incelenmiş, hangi işletme ve işletme türlerinin hangi yöntemlerle nasıl faaliyet gösterebildiği ve gösterebileceği araştırılarak anlamlı bir yapı haline getirilmiştir.

Sürdürülebilir Konaklama İşletmeleri

Konaklama işletmeleri, sürdürülebilirlik konseptini üç temel yaklaşımı kullanarak benimseyebilmektedir. Bu yaklaşımlar Eco-Lodge (Ekolojik Konaklama), Yeşil Otel ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetleridir. Bu konseptlerin temelinde ve sonucunda Sürdürülebilir Turizm yaklaşımları ile işletmelerin sürdürülebilir turizme etkin katılımları sağlanabilmektedir (Vatan ve Poyraz, 2016). Araştırmanın bu bölümünde bu üç yaklaşım incelenmekte ve günümüz sürdürülebilir turizm yaklaşımları derlenmektedir.

Eco Lodge (Sense of Place)

Eco-lodge yapılar sürdürülebilir, çevre dostu bir yaşam ortamı yaratan bir dizi yeşil özelliğe sahiptir. Doğa ile iç içe olma hissini en üst düzeye çıkarmak için konumlandırılmış ve tasarlanmış bir konaklama tesisidir. Yapı stili, ahşap, taş ve saz gibi doğal malzemeler ve renklere sahip olup (Kasalak ve Bahtiyar, 2017; Worldwide Ecolodges, 2023), özetle:

- Doğanın içinde veya doğaya yakın bir mesafede kırsal bir alanda bulunur. Şehrin gürültü, trafik, duman veya kirliliğinden etkilenmeyecek kadar uzak mesafededir.
- 30 odadan daha az büyüklüktedir.
- Çevre kirliliği ve bozulmadan koruyan sistemler kullanır.
- Genellikle enerji tasarrufu yöntemlerini ve yenilenebilir enerji teknolojilerini kullanır.
- İçinde bulunduğu habitat hakkında önemli yerel bilgiye sahip, bunları yorumlayabilecek doğa rehberleri ile çalışır.
- Konukları ve ziyaretçileri bölgenin biyolojisi hakkında bilgilendirmek için kitaplar, posterler, haritalar, fotoğraflar, oryantasyon konuşmaları veya başka yollar sağlar.
- Yerel halkın eğitilmesine ve istihdam edilmesine yardımcı olur.
- Konukları, personeli ve ziyaretçileri sağlıklı bir ekosistemin önemi ve değeri hakkında bilgilendirmeye yardımcı olur ve doğayı etkilemeden nasıl keyifli bir zaman geçirebileceğinizi açıklar.
- Yerel ekonomiye katkıda bulunur ve ekoturizmin, kısa vadeli kazançlar için habitatlara zarar vermeden daha sürdürülebilir ve uzun vadeli bir gelir elde etme yolu olduğunu göstermeye yardımcı olur.

Dünya üzerindeki örnek ekolojik oteller ile ilgili görseller şekil 1, şekil 2 ve şekil 3 yardımı ile gösterilmektedir.

Şekil 1: Vredefort, Güney Afrika, Foto: Damien Huyberechts

Şekil 2: Lapa Rios Eco Lodge (Kosta Rika)

Şekil 3: Topas Lodge Vietnam.

Yeşil Otel (Sustainable Green Hotel)

Yeşil bir otel, bakım, hizmet ve tedarik zincirlerinde sürdürülebilir en iyi uygulamaları kullanarak çevresel etkisini azaltmak için çalışır. Çevrenin korunması, Chan ve Wong (2006:231) tarafından da belirtildiği gibi, her zaman toplumun büyük ilgisini çekmektedir. Günümüzde, bireyler, çeşitli ticaret kuruluşlarının çevresel hasara yol açtığına farkına vararak daha duyarlı hale gelmektedirler. Bu artan toplumsal duyarlılık, otel endüstrisinde çevresel duyarlılık içeren uygulamaların daha fazla benimsenmesine neden olmaktadır (Manaktola ve Jauhari, 2007:365). Yeşil otel, enerji ve su tüketimini azaltarak, sıfır atık üretimini hedeflemek ve çevre dostu ürünler kullanmak şeklinde tedbirlere başvurmaktadır. Bu bağlamda, birçok otel çevreye zararlı etkilerini azaltmak amacıyla yeşil harekete katılmaktadır. Bu yeşil inisiyatifler sayesinde, maliyetlerin azalması, yeni müşterilerin kazanılması ve mevcut müşterilerin elde tutulması gibi bir dizi fayda sağlanmaktadır. Han ve diğerleri (2009:2) tarafından da belirtildiği gibi, yeşil hareketin etkisiyle birçok otel işletmesi ekolojik performansını artırmakta, işletme maliyetlerini düşürmektedir ve kurumsal imajlarını iyileştirmektedir. Bu nedenle, otel endüstrisinde yeşil harekete katılmak, sadece çevre için değil, aynı zamanda işletme için de önemli bir kazanç kaynağı haline gelmektedir.

Yeşil Oteller, sürdürülebilir sistemi daha verimli hale getirmek için otel otomasyon yazılımı veya diğer sistemleri kullanarak operasyonları düzenleyebilir. Sürdürülebilir bir otel, tüm binaların çevresel performanslarını değerlendiren LEED, BREEAM, DGNB gibi sertifika programları ile değerlendirilebildiği gibi, Green Globe, Green Key, Eu Eco Label gibi sürdürülebilir otellere özel geliştirilmiş değerlendirme programları ile de değerlendirilebilir. Türkiye’de ise Turizm Bakanlığı tarafından geliştirilen “Yeşil Yıldız” ve TÜROFED tarafından geliştirilen “Beyaz Yıldız” sertifikaları çok kapsamlı çalışmalar olmamakla birlikte, yine de bir otel yapısının sürdürülebilirliğini değerlendirmek için yapılmış çalışmalardır (Canbay, 2011).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Corporate Social Responsibility)

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), turizm şirketlerinin iş misyonlarına, stratejilerine, operasyonlarına ve paydaşlarıyla etkileşimlerine entegre ettikleri önemli bir iş politikası olarak tanımlanabilmektedir (Lund-Durlacher, 2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluk, işletmelerin toplum ve çevre için taşıdığı sorumlulukları içeren bir yaklaşımı temsil etmektedir. Aynı zamanda, Kurumsal Sosyal Sorumluluk daha iyi bir toplum ve daha iyi bir çevre için işletmelere düşen görevleri de ifade etmektedir. Bu yaklaşım, topluma katkı sağlama amacı güden işletmelerin ürünlerini tüketen bireyler için bir yardımlaşma ve destek mekanizması olarak da görülebilir. Bu, insanların, kendileri istedikleri halde topluma yardım etme fırsatına sahip olamayan işletmelerin ürünlerini satın alarak toplumsal sorumluluklarını yerine getirme ihtiyacını tatmin etmelerine yardımcı olmaktadır (Sakarya vd., 2014:2). KSS, iş dünyasının toplumsal ve çevresel meselelere duyarlı bir yaklaşım benimsemesini teşvik eden ve bu sorumlulukları işletmelerin işleyişine entegre etmelerine yardımcı olan bir iş politikasıdır. Aynı zamanda, bu yaklaşım, bireylerin daha iyi bir toplum için katkıda bulunma isteğini desteklemekte ve işletmeler aracılığıyla bu amaca hizmet etmektedir.

Sürdürülebilir bir konaklama yönetimi içinde yaratılacak kurumsal sorumluluklar çerçevesinde, enerji ve su yönetimi, atık su ve atık yönetimi, kimyasalların kullanımı, biyolojik çeşitliliğe ve doğanın korunmasına katkı, topluluk gelişimine katkı (yerel halkın istihdam edilmesi ve adil ve güvenli çalışma sağlanması dahil) şeklindedir. Ayrıca yerel işgücünü geliştirmek için eğitim programları sunmak, yerel tedarikçilerden mal ve hizmet satın almak ve onlarla işbirliği yapmak, toplum refahını artırmak için sosyal projeleri desteklemek ve işyerindeki sosyal meseleler (çocuk işçiliği dahil) ve özellikle kadınlar ve yerli halk için cinsel taciz, adil ve eşit muamele ve adil ücretler gibi konularda bilgilendirici eğitim programları düzenlemek bahse konu sorumluluk çalışmaları arasında sıralanabilmektedir (Lund-Durlacher 2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı, sürdürülebilir otel stratejilerinin merkezi bir bileşeni haline gelmiştir. Gelecekte başarılı bir şekilde faaliyet gösterebilmek için turizm işletmelerinin sürekli olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk stratejilerini uygulaması ve gerçekleştirmesi gerekecektir. Çevrenin korunması, çalışanlar için adil çalışma koşulları ve yerel toplulukların refahına katkı, sürdürülebilir konaklama işletmelerinin stratejilerinde temel konulardır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk eğilimlerine ilişkin çalışmalara (Lund-Durlacher, 2015; Mohin, 2012; Visser, 2012) göre, tüketicilerin (sürdürülebilirlik alışverişi yapanlar) ve kamu politikalarının (ör. raporlama yükümlülükleri, sübvansiyonlar, vergiler) gereksinimleri nedeniyle şirketler üzerindeki Kurumsal Sosyal Sorumluluk stratejileri ve uygulamaları geliştirme ve uygulama baskısı artmaktadır. Sektörler arası iş birliği ve kurumsal şeffaflık da daha önemli hale gelmektedir.

Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımları ve Uygulamalar

Araştırmanın bu bölümünde alan yazından hareketle sürdürülebilir turizm anlaşılma çalışılmış ve turizm sektörünün sürdürülebilirlik uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada değerlendirilen ilk kavram olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik büyüme ve doğal kaynakların korunması arasındaki dengeyi sağlamayı amaçlayan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, turizm sektörünün sürdürülebilirliği, çevresel değerlere olan bağlılığın bir sonucu olarak daha fazla önem kazanmış ve bu, sürdürülebilir turizm kavramının doğmasına yol açmıştır (Hobson ve Essex, 2001). Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma ilk olarak ekonomik büyümeyi ve çevrenin korunmasını dengelemeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, zaman içinde, turizm sektörünün çevresel etkileri göz önüne alındığında, sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olarak sürdürülebilir turizmin önemi daha

da vurgulanmıştır. Sürdürülebilir turizm, turizme yönelik bölgesel ve yerel güzelliklerin korunması ve sürdürülmesi olarak ifade edilmiştir (Avcıkurt, 2015). Sürdürülebilirlik kavramı içerisinde gösterilen duyarlılığın inşa ve işletme süreçlerinde yüksek maliyetler oluşturacağı fikri hakimdir. Organik gıda satın almak gibi bazı çevre dostu uygulamalar daha pahalıya mal olabilirken, birçok uygulama kaynak tüketimini ve atık oluşumunu azaltmaya odaklanarak para tasarrufu sağlamaktadır (Demiray, 2017). Altyapıyı elden geçirmek veya değiştirmek için (enerji açısından verimli bir HVAC-Heating Ventilating and Air Conditioning- sistemi kurmak gibi) bir ilk yatırım gerekebilir, ancak bu zaman içinde kendini amorti edecektir. Sürdürülebilir iyileştirmeler yapmak için hibeler de alınabilmektedir. Her durumda, uzun vadeli düşünmek önemlidir: Sürdürülebilirlik sadece bir trend değil, iş modelinin de ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Sürdürülebilir bir otelde enerji kullanımını azaltmak, konukların klima kullanımını yasaklamak anlamına gelmemektedir; mesele, konukları rahat ettirmek ve maliyetleri düşük tutmak için enerji kullanımını kişiselleştirmek ve optimize etmek adına akıllı cihazlardan ve izleme sistemlerinden yararlanmakla ilgili olmaktadır.

Bazı sürdürülebilirlik yaklaşımları herhangi bir maliyet yüklenmeden de uygulanabilmektedir. Plastik ve gıda israfını azaltmak, su ve enerji tüketimini azaltmak, sürdürülebilir mobiliteye geçmek, yerel toplulukları desteklemek gibi önemli konu başlıklarına odaklanırken çevre dostu otel fikirlerinden bazılarını çok az veya hiç harcama yapmadan hemen uygulayabilmek mümkündür. Her otelde kullanılan plastik ürün tüketimini minimize etmek adına, oda kartlarından başlayarak kullanılan otel yönetim sistemleri ve kapı kilit sistemlerinin revizyonları özellikle Covid 19 sürecinde alınan dersler arasına da dahil edilebilir. Öte yandan kesinlikle gerekli olmadıkça pipet veya tek kullanımlık bardak ve çatal bıçak takımı kullanılmayacak kararlar alınabilmektedir. Örneğin engelliler veya çocuklar için gerektiğinde, bambu pipetler gibi yeniden kullanılabilir veya biyolojik olarak parçalanabilen seçeneklere geçilebilir. İlk satın alma işleminden sonra, tedarik ve atık yönetimi konusunda edinilecek tasarruf dikkat çekici olabilecektir. Bunun gibi önlemler, sürdürülebilir etkinlik mekanları arayan turistler için mekanları daha çekici hale getirebilmektedir.

Otellerde enerji kullanımı, personel maaşlarından sonra en büyük gider kalemi ve önemli bir CO2 emisyonu kaynağıdır. Avrupa'da, oteller gibi konut dışı binaların enerji tüketimi, toplam enerji tüketiminin %25'ini oluşturmaktadır. ABD otelleri, işletme maliyetlerinin yaklaşık %6'sı olan enerji için yıllık odabaşına tahmini 2.196 dolar harcamaktadır (European Commission, 2023). Yani açık kalan her ışık, soğuyan her boş oda ciddi bir tüketimdir. Geniş alanlarda geleneksel radyatörlerden daha verimli olan güneş panelleri, hava veya toprak ısı pompaları ve yerden ısıtmaya yatırım yapılmalıdır. LED'ler gibi enerji tasarruflu ampuller ve Energy Star dereceli enerji verimli cihazlar satın alınmalıdır. Aydınlatmayı kontrol etmek için hareket sensörleri kurulmalıdır, bu uygulamalar maliyetleri düşürmenin yanı sıra, ışık kirliliğini azaltarak doğal hayata da fayda sağlayacaktır. Yenilenebilir bir enerji sağlayıcısına geçilmelidir. Binaların gölgelemesi ve klima ihtiyacını azaltmak için ağaç dikilmesi teşvik edilmelidir.

BM, insan tüketimi için üretilen gıdanın üçte birinin israf edildiğini ve 3,3 milyar ton CO2 eşdeğeri sera gazı ayak izine sahip olduğunu tahmin etmektedir. Gıda emisyonlarını ve israfı azaltabilmek için gıda kullanımını izlemeye ve ölçmeye yardımcı olacak programlar kullanılmalıdır. (Fao, 2023). Menüler daha çok yerel, mevsiminde yetişmiş, organik ürünler kullanılarak hazırlanmalıdır. Bu sayede daha taze ve lezzetli yemekler misafir memnuniyetini arttıracaktır, hatta uygun bir alan varsa, kendi mutfak bahçeleri bile kurulabilir. Et üretimi için çok fazla toprak gerekmektedir. Dolayısıyla CO2 ve metan emisyonlarının başlıca nedenlerinden biri olan bu durumun ve özellikle sığır eti tüketiminin azaltılması teşvik edilmelidir. Günümüz modern toplum yapısında giderek artan vejetaryen veya vegan yeme alışkanlığına sahip bireyler vardır ve bu profilin tercihleri göz ardı edilmeyerek menü içerikleri

üretilmeye ve servis edilmeye devam edilmelidir. Menülerde yer alan et içerikli reçetelerde serbest dolaşan, organik ve yerel hayvanlardan temin edilen ürünleri kullanarak hayvan popülasyonu ve hakları konusunda sürdürülebilir bir anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunulabilir. Tabii ki, satın alma politikalarına bağlı olarak, bu önlemler para tasarrufu sağlamayabilir, ancak sürdürülebilirlik için anahtardır ve kesinlikle işletmenin itibarına zarar vermeyecektir.

Yiyecek atıklarının doğru şekilde ayrıştırılarak ve atılması gerekmektedir. Kompostlama (*mikroorganizmaların ortamın oksijenini kullanarak çöp içerisindeki organik maddeleri biyokimyasal yollarla ayrıştırmasıdır.*) doğal bir süreçtir, ancak yalnızca doğru koşullarda gerçekleşir. Bunun yerine çöp sahasına giden yiyecekler, kısa vadede CO2'den daha kötü olan, çürüyen ve sızıntı suyu ve metan ürettiği için diğer atık türlerinden daha kötüdür. Yiyecekleri hızlı bir şekilde parçalamak ve haşereleri ve kokuları uzak tutmak için yerel bir kompostlama programı bulunmalıdır. Artıkları veya kullanmayacağınız yiyecekleri aşevlerine veya hayvan bakımevlerine bağışlanabilir. Öncelik sırasına göre yiyecekler önce insanlar, sonra hayvanlar tarafından tüketilmeli ve son olarak gübre için kompostlanmalıdır.

Su kaynaklarının tükenmesi, özellikle yerel halkın temiz içme suyundan yoksun olduğu ve turistlerin köpüklü havuzlarda, yemyeşil arazilerde ve temiz çamaşırlarda lüks içinde olduğu ülkelerde, muhtemelen en çok ilgi çeken çevre sorunlarından biridir. Otellerde tüketilen su miktarını düşünerek geliştirilmiş tasarruf sistemlerine yatırım yapılmaktan çekinilmemelidir. Kullanılan suyun %90'ına kadar tasarruf sağlayan arıtılmış suyu, tatlı su ile birleştirerek müşterinin kullanımına sunan ve bunu da yaparken kullanım alışkanlıklarının verilerini toplayan sistemler ve aparatlar tercih edilmelidir. Birçok otelde kullanılan ama aslında her zaman geçerliliğini koruyan bir uygulama olan, müşterilerden havlu ve çarşaflarını yeniden kullanma telkinine devam edilmelidir. Bunu yaparken banyolarda havlu asma kancalarının yeterli miktarda olmasına dikkat edilmelidir. Atık suları tuvalet sifonu vb. gibi içilebilir olmayan kullanımlar için yeniden kullanmak üzere yağmur suyu veya gri su toplama sistemleri kullanılmalıdır. Bu, atık su arıtımının optimal olmadığı ve içme suyu kaynaklarına deşarj riskinin bulunduğu ülkelerde özellikle önemlidir. Ayrıca, sıcak su boşa gittiğinde kaybedilen enerjiyi yakalayan ve yeniden kullanan gri su ısı geri kazanım sistemleri de kurulabilir. Su tasarruflu cihazlar satın alınabilir ve musluklara havalandırıcı takılabilir. Düşük akışlı duş başlıkları ve muslukları kullanılabilir ve tuvaletleri çift veya düşük sifonlu versiyonlarla değiştirilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak sürdürülebilir bir konaklama işletmesi fikri, insana kaynakları tükenmekte ve yıpranmakta olan doğanın vermiş olduğu son mesajlardan turizme düşen pay olarak da değerlendirmelidir. Otellerin yer seçiminden başlayarak, projelendirme, planları birleştirerek uyumlu hale getirme, inşaat, devreye alma ve işletme gibi her aşamasında verilecek özenli ve duyarlı yaklaşım, bahse konu sürdürülebilirlik çabalarının en pratik gözlemlenebilir yaklaşımı olacaktır. İlginçtir ki her yatırım çok kısa bir sürede alınan, hızlı kararlarla bir an önce kazanç sağlama aşamasına geçme dürtüsü gibi ortak bir karakteristiğe sahiptir. Bu özellik avantajlı sonuçlara ulaşma kapasitesine sahip olduğu gibi, birçok geri dönüşü zor hatanın yapılmasının da temel nedenidir. Bu hataların en kolay göze alınanları maalesef sürdürülebilirlik ilkeleri içerisinde yer alan yukarıda işlenen temel ilkelerdir. Yaygın bir anlayış sürdürülebilir bir konaklama işletmesi kurmanın ve işletmenin hem kuruluş hem de işletme aşamasında yüksek maliyetler oluşturduğu şeklindedir. Oysa uzun vadede bakıldığında, bu ilkeler çerçevesinde kurulan bir konaklama işletmesi, aynı kategoride hizmet veren az sayıda otelden daha pahalıya mal olmaktadır ve yatırımın geri dönüşü, doğru planlamalar yapıldığında göreceli olarak daha avantajlı olabilmektedir. Çünkü sürdürülebilir bir otel, muadillerinden farklı ve tercih edilebilir özelliklere sahip, “nitelikli” bir oteldir. Dünyadaki mevcut örnekleri

incelediğimizde oda fiyatlarının da yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ancak en önemli avantaj belki de yok edilmekte olan bir dünyanın ve eko sistemin kimseye bütçelediği kazançları sağlayacak ya da bu kazançları tüketecek bir dünya bırakmayacağı gerçeğine karşı alınan en doğru karar olma avantajı olmasıdır.

Bu araştırma, bir alan araştırması ile sektör incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, konaklama endüstrisine yönelik sürdürülebilirlik felsefesi bağlamında güncel uygulamalar ve sürdürülebilirlik yaklaşımları ele alınmıştır. Gelecekteki çalışmalarda sürdürülebilir yaklaşımlar, sorumlu turizm, turizmin dijital yönü, yapay zekanın turizme entegrasyonu yeni yaklaşımlar ve paradigmlar ile harmanlanarak alanyazın daha zengin hale getirilebilir.

KAYNAKÇA

Avcıkurt, C. (2015). *Sociology of Tourism: Tourist Local People Interaction*, (4st Edition), Ankara, Detay Publishing.

Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. ve Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği, *Z.G. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 556-565.

Can, E. (2013). Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Turizmin Sürdürülebilir Rekabet Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 23-40.

Canbay, N. (2011). “Turizm Sektöründe Yükselen Trend: Yeşil Oteller”, *Yeşil Bina Dergisi*, Sayı 9, S.28-31. <http://www.yesilbinadergisi.com/?pid=25558#.Vr2k8fmLSM8>

Canina, L., Enz, C. A. and Harrison, J. S. (2005). “Agglomeration Effects and Strategic Orientations: Evidence From The U.S. Lodging Industry.” *Academy of Management Journal*, 48(4), 565-581.

Chan, E. S. and Wong, S. C. (2006). Motivations for ISO 14001 in The Hotel Industry. *Tourism Management*, 27(3), 481-492.

Chancellor, C., Norman, W., Farmer, J. and Coe, E. (2011). “Tourism Organizations and Land Trusts: A Sustainable Approach to Natural Resource Conservation?”. *Journal of Sustainable Tourism*”, 19(7), 863 875.

Coccosis, H. and Mexa A. (2002). *Defining, Measuring And Evaluating Carrying Capacity In European Tourism Destinations*, University of Aegean.

Demiray, B. (2017). İşletmelerin Ekogirişimcilik Faaliyetleri Kapsamında Sürdürülebilir (Temiz) Üretim Uygulamaları: Arçelik Buzdolabı Fabrikası Örneği, *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir*.

Dewhurst, H. and Thomas, R. (2003). "Encouraging Sustainable Business Practices in A Non-Regulatory Environment: A Case Study Of Small Tourism Firms in A UK National Park." *Journal of Sustainable Tourism*, 11(5), 383-403.

European Commission, (2023). https://commission.europa.eu/news/focus-energy-efficiency-buildings-2020-feb-17_en Erişim Tarihi: 15.06.2023.

Fao, (2023). <https://www.fao.org/news/story/en/item/196402/icode/> Erişim Tarihi: 15.06.2023.

Garda, B. ve Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir Turizm Çeşitleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, (12), 83-103.

Han, H., Hsu, L. T. J. and Lee, J. S. (2009). Empirical Investigation of The Roles of Attitudes Toward Green Behaviors, Overall Image, Gender, and Age in Hotel Customers' Eco-Friendly Decision-Making Process. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 519-528.

Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Çev. Z. Dörtbudak), *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.

Hobson, K. and Essex, S. (2001). "Sustainable Tourism: A View From Accommodation Businesses." *Service Industries Journal*, 21(4), 133-146.

Jones, P., Hillier, D. and Comfort, D. (2014). "Sustainability in The Global Hotel Industry." *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 26. 10.1108/IJCHM-

Jones, P., Hillier, D. and Comfort, D. (2016). Sustainability in The Hospitality Industry: Some Personal Reflections on Corporate Challenges and Research Agendas, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1), 36-67.10-2012-0180.

Karapınar, E. ve Barakazı, M. (2017). Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-18.

Kasalak, M. A. ve Bahtiyar, D. (2017). Ekolojik Otellerin Etkilerinin Değerlendirilmesi: Dünya ve Türkiye'deki Örnek Ekolojik Oteller. *Kesit Akademi Dergisi*, (10), 362-381.

Lund-Durlacher, D. (2010). "Hospitality Industry. In Encyclopedia of Sustainability: The Business of Sustainability, Vol. 2," (pp. 273–275). Great Barrington, MA: Berkshire.

Lund-Durlacher, D. (2015). "Corporate Social Responsibility and Tourism. In: Education for Sustainability in Tourism - A Handbook of Processes, Resources, and Strategies. Moscardo," P. & Benckendorff, G. (eds.). Berlin: Springer, p. 59 – 73.

Manaktola, K., ve Jauhari, V. (2007). Exploring Consumer Attitude and Behaviour Towards Green Practices in The Lodging Industry in India. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 19(5), 364-377.

MFA, (2023). Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 24.07.2023.

Mohin, T. (2012). "The Top 10 Trends in CSR for 2012." <http://www.forbes.com/sites/forbeslead-ershipforum/2012/01/18/the-top-10-trends-in-csr-for-2012/> . Accessed 4 September 2013.

Reiff, N., (2021). "Top Hotel Stocks for Q4 2021: Here Are The Best Stocks for Hotel Management Companies and Hotel Reits." Updated September 13, 2021. <https://www.investopedia.com/top-hotel-stocks-5078914>

Sakarya, Ş., Yıldırım, A. ve Aytekin, S. (2014). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamalarının Finansal Performans Üzerine Etkisi: Bist-30'da Bir Uygulama," AKÜ İİBF Dergisi- Cilt: XVI Sayı: 1, 1-15.

Slattery, P., (2002). "Finding the Hospitality Industry," Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education, Vol.1.

Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. Ege Coğrafya Dergisi, 12(1).

Türk Dil Kurumu (2023). <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 24.07.2023

Uğurlu, K. (2016). "Turizm Tesisi Yatırımlarında Ön Fizibilite Çalışmalarının ve SWOT Analizinin Önemi: Bolu Göynük Doğa Oteli Örneği." Bartın Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi, 7(13), 434-459.

Ulucan, E. ve Kızılırmak, İ. (2019). Otel Yatırımlarında Kuruluş Yeri Seçimi ve Aglomerasyon Koşullarının Etkisi, Turkish Studies, (14), 4.

Vatan, A. ve Poyraz M. (2016). “Nasıl sürdürülebilir otel olunur? -How to Create a Sustainable Hotel?”, Çatalhöyük, Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (1),15-30.

Visser, W. (2012). “Future Trends in CSR: The Next 10 Years. CSR International Inspiration Series,” No. 11. http://www.waynevisser.com/wp-content/uploads/2012/12/inspiration_csr_trends_wvisser.pdf. Accessed 4 September 2013.

Worldwide Ecolodges, (2023). Ecolodge Types & Definitions, <https://worldwideecolodges.com/wp/ecolodge-exp-2/> Erişim Tarihi: 25.08.2023.